

**This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.**

**Author(s):** Vilkuna, Kustaa

**Title:** Herranperkeleet ja nakumannit : säätyläistön ja rahvaan välinen ristiriita suomalaisessa kansanomaisessa huumorissa 1550-1850

**Year:** 2000

**Version:** Published version

**Copyright:** © 2000 Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura

**Rights:** In Copyright

**Rights url:** <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

**Please cite the original version:**

Vilkuna, K. (2000). Herranperkeleet ja nakumannit : säätyläistön ja rahvaan välinen ristiriita suomalaisessa kansanomaisessa huumorissa 1550-1850. In J. Krekola, K. Salmi-Niklander, & J. Valenius (Eds.), *Naurava työläinen, naurettava työläinen : näkökulmia työväen huumoriin* (pp. 34-49). Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Väki Voimakas, 13.  
<http://hdl.handle.net/10138/7405>

## Herranperkeleet ja nakumannit

### Säätyläistön ja rahvaan välinen ristiriita suomalaisessa kansanomaisessa huumorissa 1550–1850

#### I

Esiteollisella ajalla kansanhuumorissa nousivat esiin samat teemat kuin myöhemmässä työväenhuumorissa. Vaikka nykykäsityksen mukaisia työläisiä oli hyvin vähän, yhteiskuntajärjestelmää leimasi jumalalliseen järjestykseen perustunut ihmisten lokeroiminen erias-teisiin herroihin ja rouviin sekä toisaalta monenkirjavaan rahvaa-seen. Tuo sääty-yhteiskunta moniportaisine hierarkioineen tarjosi menneisyyden suomalaiselle erinomaisen mahdollisuuden tuottaa joko herravihaista tai yhteiskuntajärjestelmän nurinkurisena esittä-vää huumoria; kansanhuumorille tunnusomaisissa reki- eli pilkka-lauluissa sekä kunnianloukkaustapauksissa korostuikin herrojen ja rahvaan välinen ristiriita.

Rekilauluissa viitattiin myös alkoholiin naurun ja pilkan kynnyk-sen laskijana sekä herrakielteisyyden nostattajana. Talonpoikaises-sa käyttäytymisnormistossa alkoholilla ja huumorilla oli psykologi-esti tärkeät asemansa, koskapa kummatkin toimivat arkisen elä-mänmenon kielteisten puolien lievittäjinä. Juominen ymmärrettiin ehdottomasti ilonpidoksi ja juomingit myönteisen kansanhuumorin sävyttämiksi tilaisuuksiksi. Silti ryypäämisellä ja vitsailulla oli vas-tapuolensa, jotka voitiin tietoisesti yhdistää. Juopuessaan rahvaan-

miehet ryhtyivät viljelemään ketään nöyristelemättömiä kaskuja ja sutkauksia. Rahvaanmiesten juomingit miellettiin tapahtumiksi, joissa kaikki osanottajat olivat tasaveroisia ja joissa ei tarvinnut noudattaa muutoin yhteiskunnassa vallinneita normeja.<sup>1</sup> Tietyissä mielessä kyse oli rahvaanomaisen protestoinnin ja niskuroinnin muodosta, sillä vielä 1800-luvulla tavattiin laulaa, että “kun he tulevat humalaan, he herroja ei kumarra”.<sup>2</sup>

Talonpoikaisyhteisö salli juopuneiden narrimaisen käytöksen ja siihen liittyneen puheen, mikäli sanat eivät suoraan loukanneet ketään paikalla ollutta. Rahvaankulttuurissa saatettiin jopa pyytää päihtynyt pilkkaamaan julkisesti vallitsevia ja eliitin luomia normeja. Tällaisessa tilanteessa narri katsottiin päihtymyksensä vuoksi sanomisistaan syyntakeettomaksi.<sup>3</sup> Puheellaan hän purki ympäristönsä tunteja ja yleistä herravihaa joutumatta välttämättä oikeudelliseen vastuuseen. Mikäli narri kuitenkin joutui puheistaan edes vastuuseen, hän useimmiten vetosi päihtymykseensä ja selitti humalan johtaneen heikkopäisyyteen ja kontrolloimattomaan affektiiviseen käyttäytymiseen. Oikeus ei tällaisia rahvaanomaisia selityksiä hyväksynyt, vaikka rahvas tulkitsi runsaan juopottelun lieventäväksi tekijäksi.<sup>4</sup> Oikeuden tiukkaan kantaan vaikutti paitsi laki myös se, että oikeuslaitos itsessään koostui parjatusta, haukutusta ja pilkatusta eliitistä.

Mitä lukuisampi joukko rahvasta oli kerääntynyt yhteen, sitä otollisemmaksi herravihaisen huumorin tuottaminen kävi. 1690-luvun lopulla Jääskén kirkolla muuan mies käytti syntynyttä tilaisuutta hyväkseen, kun oli kyllästynyt olemaan herran nöyränä seuralaisena. Kirkolle saapuessaan mies huomasi, että paikalla oli runsaasti rahvasta, ja ryhtyi kaikkien kuullen pilkkaamaan saattamaansa luutnanttia “vanhaksi sikakoiraksi, kelmiksi ja hunsvotiksi”.<sup>5</sup> Vallitsevia hierarkioita ja puheen kuulemattomissa ollutta eliittiä sopi – ja tulikin – pilkata, ja jokaisen tuli periaatteessa hyväksyä pilkkaamista lievempi kiusoittelu,<sup>6</sup> mutta pilkallisen naurunalaisek-

si joutumisen voimakkaasti yhteisönsä ja sen mielipiteisiin sidottu menneisyyden suomalainen käsitti äärimmäisen kiusalliseksi ja kunniaansa loukkaavaksi. Sen takia hän vei tapauksen käräjien selvitettäväksi tai ryhtyi puolustamaan maineettaan ja arvovaltaansa nyrkein.<sup>7</sup> Jääskessä kiusoittelun raja rikkoontui ja kyläläisiä naurataneesta huumorista tuli kunnianloukkaus, sillä pilkan kohde oli itse paikalla, ymmärsi puheen sisällön ja vei asian kärjäkäsitteelyyn.

Samankaltainen herravihainen huumori kuului suurempien työyhteisöjen, kuten varhaisten tehdas- ja ruukkiyhdyskuntien elämänmenoon. Vöyriässä Orisbergin rautaruukin johtajan ja työläisten välit olivat kiristyneet 1720-luvun alkuvuosina. Keskinäisen vihapidon purki sanoiksi eräs vasaraseppä, joka ilkkui muiden yhteisön jäsenten riemuksi esimiehestään, että hän ”aikoi antaa tälle tuhat pirua ja varmimman vakuudeksi myös kaikille muillekin herroille”.<sup>8</sup>

Myös tilapäisissä talonpoikaisissa työyhteisöissä esiintyi herroja pilkkaavaa huumoria. 1840-luvun Keuruulla joukko rahvaanmiehiä oli komennettu kunnostamaan yleistä tietä. Tuota työtä talonpojat vihasivat yli kaiken; siitä ei saanut korvausta, koska se luettiin talonpoikaisiin velvollisuuksiin. Pakkotyö muodosti jo sinällään tapahtuman, jossa työn teettäjää eli kruunua oli tapana pilkata. Niinpä töiden edistymistä seuraamaan tulleet ja määräyksiä jakelemaan ryhtyneet paikalliset virkamiehet – nimismies ja siltavouti – sattuivat pilkan kohteiksi, edustivathan he juuri kruunua. Kumpikaan viranomaista ei tosin kuullut, mitä työmiehet heistä puhuivat, eivätkä kunnianloukkauksesta oikeuteen haastetut miehetkään sitä paljastaneet. Mutta jotain hauskaa sen täytyi olla, koskapa työtä tehneet ryhtyivät nauramaan niin, että nimismies ja siltavouti tunsivat arvovaltansa menetetyksi ja katsoivat parhaaksi poistua paikalta. Samaten jopa ylempien sosiaaliryhmien tuottamassa huumorisessa esiintyi työnantajaa pilkannutta puhetta. Viipurilaiset koululaiset lauloivat pilkkaveisua 1600-luvun lopulla heidät pakkotyöhön ohjanneesta opettajastaan, joka ei edes korvannut työtä kelvollisel-

la talkoojuomalla ja -ruualla, että “Viisi Viipurin teiniä, löit Martinuksell’ heiniä, hapankaalia kyllä syötiin, rapataariakin juotiin.”<sup>9</sup>

Paitsi että huumori lievitti ankaran ja rahvaan itselleen hyödyttömänä pitämän työnteon nurjia puolia, siihen heijastuivat usein esimiesaseman väärinkäyttö, toisten yläpuolelle nouseminen ja ylipäätään tarpeeton herrana esiintyminen kaikkine rahvaan itsetuntoa loukkaavine piirteineen. Tällaiset seikat miellettiin työntekijöiden joukossa varsin kielteisiksi ja siksi ryhmän loukattu tunto pyrittiin saattamaan entiselleen huumorin, pilkan, ivan ja jaetun naurun avulla.

Herravihaiselle huumorille oli sääty-yhteiskunnassa tukeva perusta: jokaisella ihmisellä uskottiin olevan luontaisia ominaisuuksia, jotka riippuivat tuon ihmisen syntyperästä. Nämä säädynmukaiset stereotyyppiset luonnehdinnat tunnettiin ja niitä vasten kansanhuumorilla tuotettiin.<sup>10</sup> Rahvaanmiesten ja elitististen käyttäytymissäantöjen välinen etäisyys oli käytännössäkin suuri, oikeastaan rahvaan katsannossa jopa huvittavan suuri. Kun tavallinen ihminen arvosti kanssakäymisessä jäyhää, yksitotista, harvasanaisen harkitsevaa ja nöyrää puhetapaa, hän nauroi säätyläisten keikaroinnille, kutsui heitä nakumanneiksi ja nakuherroiksi sekä teki pilaa heidän puhe- ja käytöstavoistaan.<sup>11</sup> Vaasassa 1690-luvulla kaupunkirahvaaseen kuulunut ja runsaasti viiniä juonut räätäli tapasi aamutunneilla kadulla kouluun kiirehtineen nuoren pojan. Räätäli pysäytti pojan ja puki sanoiksi ärtymyksensä statusten välistä ristiriitaa osoittaen ja kysyen, “mistä tämä monsieur on kotoisin?” Koulupoika ei ymmärtänyt räätälin puheeseen liittynyttä nöyristelevää herroittelua, uhkaavaa ivaa ja luikkinut tiehensä, siksi räätäli pieksi pojan pahanpäiväisesti.<sup>12</sup>

## II

Suuri osa säilyneestä esiteollisen ajan suomalaisesta kansanomaisesta huumorista liittyy kiinteästi kaikkialla Euroopassa esiintyneeseen huumorin osa-alueeseen – ilmiöiden karnevalisointiin, jossa keskeisenä käyttövoimana oli vakiintuneiden, ihmisten maailmankuvaan kuuluneiden sekä yleisesti tunnustettujen rakenteiden, hierarkioiden ja arvostusten kääntäminen päinvastaisiksi. Pilailussa eliitti puettiin narreiksi, papit olivat kotoisin helvetistä sekä rahanmiehet ja -naiset nostettiin herroiksi ja rouviksi.<sup>13</sup>

Täydellisesti päälaelleen kääntyneenä maailmanjärjestys esitettiin talonpoikaisessa Suomessa silti ani harvoin. Yhteiskunnan korkeimmasta auktoriteetista eli hallitsijasta saati sitten maailmaa koosapitävästä voimasta eli Jumalasta ei kernaasti ryhdytty esittämään nurinkurisia arvioita. Molempien sanallinen loukkaamattomuus oli vahvistettu lailla: niin jumalanpilkasta kuin majesteettirikoksesta langetettiin kuolemantuomio.

Jos jumalan- tai majesteetinpilkkiaan vihapäissään ryhtynyt itse pitikin sanojaan huvittavina, ne eivät sellaisina yleisölle näyttäneet. Päinvastoin yhteisö vei tällaisen huumorin oikeuden tutkittavaksi, rangaistavaksi ja vältti siten kollektiiviseen jumalanpilkkiaan tai majesteettirikokseen syyllistymisen. Näin tapahtui muun muassa Joutsenossa 1650-luvulla. Siellä juopunut ratsutilallinen pettyi niin pahoin perintöä jakaneiden selvitysmiesten työhön, että uhkasi ryhtyä peräämään oikeuksiaan väkivalloin. Selvitysmiehet yrittivät tyyntytellä rettelöitsijää selittäen, että he olivat paikalla kuninkaan asettamina virkamiehinä oikeutta ja lakia toteuttamassa. Selityksensä päätteeksi miehet tokaisivat humoristisesti, ettei “kuningas itse painavampien ja kiireellisempien asioiden, kuten käynnissä olevan sodan vuoksi kaikkialle ehdi.” Ratsutalollinen suuttui häntä vastaan kohdistetusta piikittelystä ja huusi kääntäen koko vallitsevan maailmanjärjestyksen kertakaikkisesti päälaelleen,

että “kuningaskos meill’ on? Hän on monta viatonta päätä mestannut. Kuningas on yksi narri, kuka häntä käski tappelemaan.” Mies maksoi pilailusta päällään.<sup>14</sup>

Tavallisemmin sääty-yhteiskunta esitettiin hierarkkisesti pääläelleen kääntyneenä vain kansalle tutuimpien ja arkisintä elämää ohjanneiden rakenteiden kautta. Perin usein huumorin tuottaja vetosi puheessaan kuulijoihin käyttämällä aivan konkreettisia ja helposti tulkittavia kielikuvia. Näin esimerkiksi 1690-luvulla hierarkkista kamppailua paikallisyhteisön johtajan asemasta käynyt Ruoveden kirkkoherra viittasi melko suoraan kiistakumppaniinsa, Ruoveden komppanian päällikköön, kun hän liitti saarnaansa hauskan ja runsaslukuisen seurakunnan mieleen painuneen sutkauksen. Hän jylisi saarnastuolista, että “kaikkien sotaväkeen kuuluvien tulisi ottaa esimerkkiä jalosta kuninkaasta, joka Jumalaansa nöyrästi palvelee”. Tällä lausahduksella kirkkoherra asetti itsensä selvästi kapteenin yläpuolella ja jatkoi siten vieläkin pisteliäämmin, että “sotilaat, jotka ovat saaneet kuninkaan hännystakit ja miekat kupeilleen, eivätkö he tiedä, liikkuvatko he päällään vai jaloillaan?”<sup>15</sup> Tämä huomautus miellytti rahvasta, joka sotilaiden ylläpitämisen ohella joutui kustantamaan uudet sotilaspuvut ja kaiken lisäksi joutui sietämään rehvasteleviä sotilaita.

### III

Tyypillisin pilailun oikeuteen vienyt tapaus oli kuitenkin sellainen, jossa päihtynyt rahvaanmies voimiensa tunnossa käski herrat palvelemaan itseään kuin palkolliset konsanaan. Enimmäkseen huumoria tuottaessaan samainen rehvastelija istui kärsimässä häpeärangaistusta jalka- tai kaakinpuussa. Orivedellä 1680-luvulla eräs mies oli sijoitettu jalkapuuhun, koska hän oli kärejäätuvassa ja kärejätalon pihamaalla metelöinyt ja häirinnyt kaikelta siveettömydel-

tä rauhoittua julkista kokousta. Häpeäpuussa istuessaan mies melskasi edelleen ja teki loppujen lopuksi paikallisen luutnantin naurunalaiseksi huutamalle tälle: “Ufff, hae minulle ruokaa ja olutta taikka 7000 pirua tulee noutamaan sinut!” Maailman esitti nurinkurisesti myös ilmajokinen mies 1650-luvulla, kun hän käräjillä jalkapuussa ollessaan nauratti käräjärahvasta. Hän halvensi oikeutta istuneen tuomarin ja tämän apurin toimineen voudin arvovalan, kun huusi kovalla äänelle, että “hankkikaapa juotavaa, vouti ja tuomari, kelmit ja varkaat”.<sup>16</sup>

Huumoriin liitettiin sanojen ohella myös erilaisia käyttäytymisnormiston vastaisia toimenpiteitä, kuten käsimerkkejä ja säännöistä piittaamattomia tavattomuuksia. Näiden avulla tavoiteltiin kokonaisvaltaista halventamista huumorin tuottajan samaistuessaa yleisen hauskuttajan eli narrin rooliin. Uhmakas narri erosi silti selvästi pitäjyhteisöjen huvittajista eli narrinpuolikkaista, joille hauskuttamisesta tavattiin maksaa. Esimerkiksi Iisalmessa vaikutti 1670-luvulla tällainen narrinpuolikas, Pekka Kähkönen, jolta hakivat huvitusta myös paikallisen eliitin edustajat, vouti, nimismies ja pitäjänkirjuri. Tavallisesti Kähkönen nauratti yleisöään esittämällä erilaisia eläimiä, eikä hän ilmeisesti yleensä pilailnut yhteiskunnallisilla asioilla.<sup>17</sup>

Pilailuun ryhtynyt matki Kähkösen tavoin eläintä, teki sen tietoisesti ja nautti naurusta. Sen sijaan tahtomattaan naurun kohteeksi joutuminen ja omista eläimellisistä piirteistä muistutetuksi tuleminen johtivat voimakkaaseen sosiaalisen häpeän tunteeseen. Lapualla 1700-luvun alussa muuan Matti Teikari oli juopotellut ja laiskotellut useita päiviä. Hän kiusasi piikaa ja kaatoi tämän vesisaaviin. Sieltä noustuaan piika tokaisi, että “Teikari kulkee humalassa kuin varis.” Niiltä jaloiltaan Teikari säntäsi valittamaan papille, miten piika oli hänen tuntoaan ja arvoaltaansa loukannut. Vaan pappipa huomautti Teikarille, ettei tämä päihtyneenä juuri variksesta eronnut. Huomautuksen Teikari tulkitsi ajan normijärjes-



telmää vasten ja päätteli, että hänen kunniansa oli mennyttä, että häntä pidettiin kelvottomana ja että häntä saivat nyt kaikki haukkua. Hän vastasi papille, jotta “ihmekös tuo, jos muut minua haukkuvat, kun niin tekee pappikin.” Teikaria olivat nähtävästi muutkin jo pilkanneet laiskaksi, saamattomaksi ja juoppolalliksi, mutta silti yhteisöllisen hierarkian alimman ryhmän edustajan eli naispalkollisen suunnasta hänen kohdistunut pilkka rikkoi niin pahoin status-ten välistä ja Jumalan säättämää vankkumatonta arvojärjestelmää, että Teikari katsoi parhaaksi ryhtyä kunniaansa palauttamaan.<sup>18</sup>

Eurassa taasen 1730-luvulla eräs talollismies ryhtyi ristiäisissä narriksi, kun oli päähtynyt liiaksi. Samasta sosiaaliryhmästä muita valvovaksi viranomaiseksi noussutta kuudennusmiestä sopi pilkata ensinnä. Talollinen nousi pöydästä, haukkui kuudennusmiestä “varkaaksi ja kelmiksi” ja käänsi sitten takamuksensa tälle käskien “haistaa sitä”. Sen jälkeen hän pyllisteli ja haistatteli muillekin kut-suvieraille, kunnes hänet ajettiin ulos talosta.<sup>19</sup> Olikin tavallista, että sääty-yhteiskunnan statusjärjestelmää ironisoivaa ja sen nurinkuri-sena esittävää huumoria tuotettaessa – silloin, kun tarkoitus oli tosi-aan halventaa läsnä olleita ihmisiä – sanat kohdistettiin aluksi tilai-suuden arvokkaimpiin henkilöihin. Talonpoikaisyhteiskunnassa tämä merkitsi useimmiten sitä, että halventavan huumorin koh-teeksi valittiin ensimmäisenä papit. Esimerkiksi Virroilla 1680-luvul-la hääkutsua vaille jäänyt naapuri tuli laulamaan pilkkalaulua kai-kista häävieraista, aloitti veisuunsa osoittamalla sanansa ensin hää-parin vihkineelle kappalaiselle ja pilkkasi tämän messuääntä: “Hyvä Herra henkikurkku”.<sup>20</sup>

## IV

Herrojen pilkkaamiseen ryhdyttiin rohkeasti; kunnianloukkaukses-ta seurannut kuritus ei ollut riittävä rajoite humoristiselle puheelle. Oikeastaan vaikuttaa siltä, että rangaistukset olivat vain omiaan

tehostamaan herravihaiseen sanailuun ryhtymistä. Pilkan kohteeseen suuntautunut julkinen ja pilkatun kunnian häpäissyt naurunrähäkki korvasi huumorin tuottajalle yhteisöllisen säännön rikkomisesta seuranneen rangaistuksen, sakon tai kurituksen.

Tällaisesta oli kyse muun muassa Ilmajoen talvikäräjillä 1651 satuneessa välikohtauksessa. Sikäläiseen käräjätupaan ilmestyi talollinen Markus Kurikka humalapäissään ja lakkiaan siivottomasti päässään pitäen. Sopimattoman ja oikeutta halventaneen käyttäytymisen takia Kurikka laitettiin rauhoittumaan jalkapuuhun. Mies ei kuitenkaan rangaistusta kärsiessään toennut, vaan huuteli ja haukkui tuomaria ja voutia “konniksi ja varkaiksi”. Seuraavana aamuna Kurikka kutsuttiin kuultavaksi edellisen päivän tapahtumista, mutta mies saapui paikalle jälleen juovuksissa ja myssy päässään, istuutui oikeuden eteen ja huusi kovalla äänellä, että “minä en kumarra voutia enkä ketään muutakaan, koska olen seisonut lakki päässä ruhtinaiden ja kuninkaankin edessä.”<sup>21</sup> Poikkeuksellisen uhmakas herrojen arvovaltaa pilkkaava ja säännöistä piittaamaton esiintyminen sekä monen ilmajokisen jakaman pilkallisen näkemyksen julkituominen miellyttivät kärjärahvasta. Epäilemättä rahvaasta löytyi koko joukko miehiä, jotka arvostivat Kurikan rohkeutta ja elitististen sääntöjen rikkomista rangaistuksen uhalla.

Paikallisten säätyläisten mahtailevaa käytöstä rahvas ei sietänyt. Etenkin nurja suhtautuminen ja herravihaisen huumorin tuottaminen ilmenivät tilanteissa ja tilaisuuksissa, joissa paikallisyhteisössä esivaltaa edustanut pappi, vouti tai nimismies eli itse rahvaanomaisesti ja julkesi silti yhteistä kansaa samanlaisesta elämäntavasta moittia ja syyllistää. Tällaisessa yhteydessä esivallan edustajat – varsinkin papit – kuvattiin olennoiksi, jotka olivat “syntyisin helvetistä”,<sup>22</sup> kantoivat mukanaan pahaa henkeä Pyhän hengen sijasta tai olivat muutoin kunniattomia, kelvottomia ja epäpuhtaita. Niinpä esimerkiksi Laihian separatisteihin eli kirkonmenoista kieltäytyneisiin kuulunut nainen kutsui pitäjän apulaispastoria muiden

separatistien huvitukseksi “pahan hengen mätimahaksi”.<sup>23</sup> Karkussa 1680-luvulla muuan vaimo haukkui pitäjänapulaista “kunnianttomaksi ja epäpuhtaaksi” sekä käski vielä kaiken lisäksi “hais-taa tamman peräpäätä”.<sup>24</sup> Eurassa 1640-luvulla taasen talollismies ryhtyi puolustamaan vaimoaan, jota kappalainen oli juuri torunut ja haukkunut, ja nimitteli hengellisen esivallan edustajaa “konnaksi, kelvottomaksi koiraksi ja pesänäkiksi.”<sup>25</sup>

Sääty-yhteiskunnassa statukset ja ominaisuudet määrittivät ammatin, viran ja työn mukaan, mikä merkitsi sitä, että naisten sijoittuminen humoristiseen puheeseen määräytyi selvästi avio-puolison, edesmennen miehen, isän tai isännän mukaan. Näin oli jokseenkin luontevaa, että samalla kun pappeja haukuttiin karne-valisoivasti siveettömiksi huoripukeiksi, heidän rouviaan pilkattiin myös huoriksi. Savossa 1500-luvulla erästä rovastin rouvaa äityi naapurin isäntä pilkkaamaan peräti “emähuoraksi.”<sup>26</sup>

Herraluokasta eläkkeelle jäämisen tai leskeytymisen seuraukse-na lähes rahvaan tasolle vajonneet ihmiset muodostivat otollisen turhaumien purkamisen kohteen. Heitä ivattiin ja pilkattiin erityi-sesti silloin, kun he kynsin ja hampain pyrkivät pitämään kiinni aiemmasta arvovallastaan ja menetetyt statuksen luomista erioi-keuksista sekä yrittivät vielä käyttäytyä herrojen ja rouvien tavoin. Humoristisessa puheessa viitattiin usein melko suoraan tähän seik-kaan. Turun läänin Lapissa eräs talollisvaimo pyrki tuomiosunnun-taina 1689 istumaan penkkiin, jossa istui eläkkeelle jääneen kruu-nunvoudin puoliso. Tämä katsoi, ettei hänen arvolleen sopinut, että tavallinen vaimoihminen olisi asettunut samalle penkkiriville – olihan kirkkojen penkkijärjestyttä luotaessa otettu huomioon sää-tyerotus. Entisen kruununvoudin rouva esteli talollisvaimoa ja haukkui häntä “vanhaksi pöhköksi, ajalukseksi ja houkkioksi” osoittaen, että nainen oli puolimielinen ja ajattelematon typerys, joka ei ymmärtänyt säätyerotuksen merkitystä. Talollisen vaimo kimpautui niin, että hän puolestaan haukkui torjujaansa “vanhan

[so. entisen] vaivaisen foutipaskan emännäksi”.<sup>27</sup> Läsä ollutta yleisöä käytti uhmakkaasti hyväksi myös eräs sääminkiläismies 1670-luvulla, kun tuomarin leski tuli keräämään tuomarinveroa, ja kysyi paikalla olleilta, “eikö hänellä ole muuta syötävää, onko se tullut paikkaamaan säkkejään? Köyhdyttääkö se minut niinkuin miehen-sä... Se sielunmyöjä?”<sup>28</sup>

Jos sosiaalisesta statuksestaan kiinnipitäneet ja samalla säätyasemansa menettäneet muodostivat keskeisen ryhmän pilkallisessa huumorissa, vähintään yhtä tärkeän humoristisen puheen kohteen muodostivat virkatehtävänsä perusteella rahvaan yläpuolelle nousseet henkilöt, jotka kuitenkin yleensä miellettiin rahvaaseen kuuluviksi. Erityisen paljon vitsailtiin kirkon ja kruunun talonpoikaisten luottamusmiesten kustannuksella.

Toisinaan huumori kohdistui maallista esivaltaa edustaneisiin siltavouteihin, lauta- ja tarkastusmiehiin sekä erilaisiin käskynviejiin, toisinaan taas hengellisen esivallan virkailijoihin, lukkareihin, suntioihin ja kuudennusmiehiin. Heitä nimiteltiin ivallisesti herroiksi, kuten teki muuan laitilalainen sotilaan leski pitäjänsä syyskäräjillä 1737. Hän kutsui käräjätalon pihamaalle kerääntyneen väen huvitukseksi siltavoutia “herraksi”, naurahti ja jatkoi, ettei “siltavouti häneltä saisi.”<sup>29</sup> Joskus pikkuvirkamiehiä ja virkailijoita nimiteltiin humoristisesti viittaamalla viranhaltijan esimieheen. Näin voudin apulaisesta tuli “voudinvirtsa”, voudin kirjurista voutiluokan pukeutumista pilkaten “nahkaturkki-Mauno”, rajantarkastusmiehestä “kiertolainen ja kuninkaallisen oikeuden valehtelija” sekä lukkarista “kelmi”.<sup>30</sup> Kaikki viranhaltijat ylimmistä alimpiin soveltuivat huumorissa kuvattaviksi kyvyttömiksi, kelvottomiksi, naismaisiksi ja yleensä sellaisiksi, joilta puuttui virkastatukselta vaadittavia miehiä ominaisuuksia, voimaa ja päättäväisyyttä.<sup>31</sup> Jos muuta humoristista lausahdusta ei keksinyt, saattoi turvautua yksinkertaisempaan halventamiseen eli hävyttömästi kutsua rehentelevää ja esimiesasemaansa vetoavaa kumppaniaan “paskahuusi-Mikoksi” tai vihjailla,

että kaupunkiviranomaisen “koti oli ilotalo.”<sup>32</sup>

Samankaltaista rahvaanomaista huumoria tuottivat myös säätyläiset säätytovereistaan. Niinpä esimerkiksi elinkautistuomiotaan Turun linnassa kärsinyt Pietari Schäfer oli oikeudenistunnossa suuttunut häneen kohdistuneista vihjailuista ja syytöksistä niin pahoin, että tokaisi tylästi piispasta: “Tuomio on vuotanut piispan paskaista housuista.”<sup>33</sup> Kun sääty-yhteiskunnan hierarkiassa ylemmillä portailla olleet ryhtyivät toisiaan pilkkaamaan, he käänsivät maailman jälleen ylösalaisin. Ivatessaan säätyläinen naureskeli kumppaninsa rahvaanomaisille piirteille, muistutteli rikoksista ja sijoitti kumppaninsa yhteiskunnallisen hierarkian alemmille askelmille. Kuvaavasti Karkussa 1670-luvun lopulla voimiensa tunnossa ollut ja viinaa runsaasti nauttinut kappalainen tokaisi seurueelle kyläilemään tulleesta entisestä opiskelutoveristaan ja juuri akateemista uraa rakentamaan ryhtyneestä kandidaatti Andreas Wanochiuksesta, että “Wanochius on pelkkä seppä.” Wanochius ei tästä pilkasta ja naurusta vielä suuttunut, mutta humalaisen Rajaleniuksen mahataileva huomautus, että “minä olen kappalainen, sinäpä et olekaan”, muutti tilannetta. Wanochius ryhtyi pilkkamaan Rajaleniuksen rahvaanomaisia alkoholin käyttötapoja. Sanailun jatkuessa alkoholin ympärillä päihtynyt kappalainen raivostui, uhkasi karata Wanochiuksen rinnuksiin ja nimitteli kandidaattia vielä tuiki tavallisin pilkkasanoin “koiraksi ja kelmiksi”.<sup>34</sup>

## V

Varhaisimmalle tunnetulle suomalaiselle kansanhuumorille näyttäisi olleen tunnusomaista vahva sitoutuminen sääty-yhteiskuntaan ja sen sisälläan pitämiin statusten stereotyyppeihin ja hierarkkiseen maailmankuvaan. Toisin sanoen samat piirteet ja teemat, jotka sittemmin toistuivat työväen huumorissa 1800-luvun lopulta lähtien,

olivat vallitsevia 1500-1800-luvulla. Yksioikoiset herrojen luonnehinnat koiriksi, narreiksi ja sioiksi miellyttivät paitsi kertojia myös muita samanmielisiä ja samanarvoisia kuulijoita. Tässä suhteessa suomalainen rahvas liittyi tiiviiksi osaksi eurooppalaista karnevalistista rahvaankulttuuria.

Vaikka statusten välisten ristiriitojen keskeinen asema säilyneissä humoristisissa lausahduksissa selittyikin paljolti lähteiden luonteesta eli siitä, että käräjille vietiin vain rikoksiksi tai asianomistajajutuiksi katsotut jumalanpilkka-, majesteettirikos- ja kunnianloukkaustapaukset, voi kuitenkin arvioida tämänkaltaisen huumorin todella leimanneen arkista elämänmenoa. Aineksena herravivahainen ja maailman nurinkurisena esittänyt huumori ei edellyttänyt tarinankertojan taitoja, vaan pikemmin se edellytti tilanteen oivaltamista ja kuulijoilta puheen humoristisen nyanssin ymmärtämistä. Siksi sellainen huumori soveltui kollektiivisiin tilaisuuksiin yhteisöllisyyttä ylläpitävänä tekijänä 'me rahvas vastaan muut herrat' -ajattelun mukaisesti. Toisinaan huumorin sisältö ymmärrettiin liiankin hyvin. Esimerkiksi Sakkolassa 1660-luvun lopulla muuan mies järjestysvaltaa pilkaten ja kruununmiehet itseään alempiarvoiseksi määrittellen rehvasteli pirttiin astuttuaan, että "antakaa tilaa hunsuvotit, kruununmiehet!". Vaikka humoristinen lausahdus oli suunnattu ensisijassa kruunun palkkaamia säätyläisviranomaisia vastaan, pilkka osui myös pirtissä istuneeseen talonpoikaiseen luottamusmieheen. Tämä loukkaantui, vastasi, että "minä olen myös kruununmies, haista takamustani!", ja järjesti irvileuan kunnianloukkauksesta käräjille.<sup>35</sup>

Arvokkaana pidetty ja siveettömyyksiltä lailla suojattu käräjätilaisuus voitiin tehdä naurunalaiseksi pilailemalla itse rakennuksesta. Tuollainen puhe halvensi samalla oikeusistuimen ja oikeutta istuneen tuomarin arvovaltaa. Kun käräjätupa oli enimmänsen vuodesta kestiekivarina, saattoi asioiden etenemiseen kyllästynyt ja päihtynyt henkilö ensin sinne tänne törmäilyään, kapakkakäytöstä

toteutettuaan, käräjille sopimattomalla tavalla pelleiltyään ja tuomarin ojentamana lopuksi muistuttaa, että “luulin olevani kestikievarissa.”<sup>36</sup>

Sääty-yhteiskunnassa, jossa kullakin ihmisellä tarkasti määrätty asemansa ja statuksien mukana lankeavat ominaisuutensa, maailman nurinkurisena esittävä huumori toimi siksi hyvin, että myös naiset tulivat luonnehdituiksi humoristisessa puheessa säätynsä eli edusmiehen kautta – olipa mies sitten aviopuoliso, edesmennyt aviomies, isä tai isäntä. Milloin mies mainittiin vaikkapa voutipaskaksi, oli hänen vaimonsa yhtä naurettava voutipaskan emäntä. Säätyaseman poissulkeneet ominaisuudet taas soveltuivat hyvin ihmisten pilkkamiseen. Viisaasta kuninkaasta tuli typerä narri, oikeudenmukaisesta tuomarista lahjottavissa oleva ja valehteleva kelmi, papista siveetön pukki sekä pikkuvirkamiehestä herranperkele.

## Viitteet

- <sup>1</sup> Vilkuna, Kustaa H. J.: “Herotes oli koira: humoristinen puhe rikoksena.” Teoksessa *Rikos historiassa*. Kopi-Jyvä, Jyväskylä 2000.
- <sup>2</sup> Kohonen, Heli: *Yhteisön pelko on viisauden alku. Säätyläistön ja rabvaan elämäntapojen kohtaaminen Keuruun kärjäkunnassa 1830-1840 -luvulla*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto 2000, 23.
- <sup>3</sup> Lappeen ylisen kihlakunnan käräjät 1660, nide j8: 12-14. Kansallisarkisto (KA); Vilkuna, Kustaa H. J.: “Alkoholin nauttimispaikka, juopottelijat ja juomisen ajankohta 1500-1700 -luvun Suomessa.” Teoksessa *Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina*. Toimittaneet Heikki Roiko-Jokela ja Timo Pitkänen. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä, 229; Sihvo, Hannes: “Hullujen kirjoissa.” Teoksessa *Hullujen kirjoissa. Näkökulmia suomalaiseen kyläbulluuteen*. Toimittaneet Pekka Laaksonen, Ulla Piela ja Pirkko Lahti. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1989, 27-28; Asplund, Anneli: “Om svenskt inflytande på finsk folkvisetradition.” Teoksessa *Visa och Viseforskning*. Red. av Ann-Mari Häggman. Svenska Litteratursällskapet i Finland. Helsingfors 1974, 75-76.
- <sup>4</sup> Ks. Renvall, Pentti: *Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa*. Turun yliopisto. Turku 1949; Ylikangas, Heikki: *Väkivaltarikosten motiivatiopohja 1500-luvulla Suomessa*. Historiallinen Arkisto 65. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1971; Ylikangas, Heikki: *Puukkojunkkareitten esiinmarssi. Väkivaltarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790-1825*. Otava. Helsinki 1976.
- <sup>5</sup> Jääsken käräjät 1698, j34: 339, Tuomiokirjakortisto (Tuokko), KA.
- <sup>6</sup> Kuusi, Matti: “Varhaiskalevalainen runous.” Teoksessa *Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus. Ruotsin vallan aika*. Otava. Helsinki 1963, 169-172.

- 7 Matikainen, Olli: "Miksi näkisimme vaivaa vanhan miehen veren takia?" Näkökulmia arkipäivän väkivaltaan 1600-luvun Karjalassa." Teoksessa *Laittomuuden laittateilla. Rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*. Toimittanut Sari Forsström. Helsingin yliopisto. Helsinki 1996, 39; Karonen, Petri: *Pohjoinen suurvalta Ruotsi ja Suomi 1521-1809*. WSOY. Porvoo 1999, 49-52.
- 8 Vöyrin syyskäräjät 28.9.1724, nide ss38: 606-622, KA; Ks. myös Villkuna, Kustaa H. J.: *Arkielämää patriarkaalisessa työmiessyhteisössä. Rautariippukilaiset suurvalta-ajan Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1996, 105-106.
- 9 Villkuna, Kustaa: *Työ ja ilonpito. Kansanomaisia työjubilja ja kestityksiä*. Otava. Helsinki 1946, 30; Laurila, Vihtori: *Suomen rahvaan runoniekat säätty-yhteiskunnan aikana I: Yleiset näkökohdat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1956, 91.; Villkuna K H J 1995, 228-229.
- 10 Karonen 1999, 161-163; Wirilander, Kaarlo: *Herrasväkeä. Suomen säätyläistä 1721-1870*. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1974; Englund, Peter: *Det botade buset: adliga föreställningar om sambället under stormaktstiden*. Atlantis. Stockholm 1989; Knuutila, Seppo: *Kansanbuuomorin mieli. Kaskut maailmankuvan ainekseenä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1992; Knuutila, Seppo: *Tyhmän kansan teoria. Näkökulmia menneestä tulevaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1994; Knuutila, Seppo - Paasi, Anssi: "Tila, kulttuuri ja mentaliteetti. Maantieteen ja antropologian yhteyksiä etsimässä." Teoksessa *Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian ja maantieteen välimaastossa*. Toimittanut Kimmo Katajala. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1995; Åström, Anna-Maria: "Savon herrasväki kansan silmin. Kuinka käsitellään vierasta, kuinka koetellaan rajoja." Teoksessa *Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian ja maantieteen välimaastossa*. Toimittanut Kimmo Katajala. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1995.
- 11 Ganander, Christfrid: *Nytt finskt lexicon*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1997, 'narri', 'nakumanni', 'keikari', 'leikari'; Suolahti, Gunnar: *Vuosisatain takaa. Kulttuurihistoriallisia kuvauksia 1500-1700 -luvulta*. WSOY. Porvoo 1913.
- 12 Vaasan raastuvanoikeus 6.11., 9.11.1691. Nide v6/1691: 334-336. KA.
- 13 Katso esimerkiksi Bahtin, Mihail: *Francois Rabelais. Keskiajan ja renessanssin nauru*. Taifuuni. Helsinki 1995; Burke, Peter: *Popular Culture in Early Modern Europe*. Harper Torchbooks. New York 1983, 178-196; Thompson, E. P.: *Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri. Valta, kulttuuri ja perinnätavat 1700- ja 1800-lukujen Englannissa*. Gaudeamus. Helsinki 1996; Lamberg, Marko: "Arvokkuus, valta ja huumori myöhäiskeskiajan yhteiskunnassa." Teoksessa *Ihmisten peili. Keskiajan ihmisen maailmankuva*. Toimittaneet Susanna Niiranen ja Marko Lamberg. Atena. Helsinki 1998, 63-67.
- 14 Lappalainen, Jussi T.: *Kaarle X Kustaan Venäjän-sota v. 1656-1658 Suomen suunnalla: räikkä, häikkä, ruptuuri*. Keski-Suomen taloudellinen tutkimuslaitos. Jyväskylä 1972, 241.
- 15 Jokipii, Mauno: *Vanhan Ruoveden historia I. Vanhan Ruoveden pitäjän historia eräkaudesta isoonvihaan*. Vanhan-Ruoveden historiatoimikunta. Keuruu 1959, 581; Ruoveden ja Keuruun talvikäräjät 16.-18.2.1692, nn6: 26-33, KA.
- 16 Oriveden ja Kuoreveden syyskäräjät 18.11.1684, nn6: 1589-1599, KA; Mäntylä, Ilkka: *Ja yhteinen rahvas todisti. Kollaasi 1600-luvun suomalaisista tuomio-kirjoista*. WSOY. Porvoo 1969, 129.
- 17 Mäntylä 1969, 163-164.
- 18 Lehtinen, Erkki: *Lapuan historia I. Esihistoriallisesta ajasta Suomen sotaan*. Lapuan kunta ja seurakunta. Lapua 1963, 185, 286.



- <sup>19</sup> Euran, Köyliön, Säskylän ja Yläneen syyskäräjät 11.-14.10.1737, mm66: 687-690, KA.
- <sup>20</sup> Ruoveden syyskäräjät 19.-21.10.1681, nn6/1681: 361-363, KA.
- <sup>21</sup> Luukko, Armas: *Etelä-Pohjanmaan historia III. Nuijasodasta isoonvibaan*. Etelä-Pohjanmaan historiatoimikunta. Vaasa 1945, 356.
- <sup>22</sup> Kemiön syyskäräjät 10.-16.10.1749, nide cc66: 1261-1264, KA.
- <sup>23</sup> Undersökning i Laihela sokn 12.-16.12.1759. *Asiakirjoja ja tutkimuksia Suomen uskonnollisten liikkeiden historiasta III*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura. Helsinki 1938, 101.
- <sup>24</sup> Karkun ja Mouhijärven syyskäräjät 18.-21.11.1680, nn5: 269, KA.
- <sup>25</sup> Euran käräjät 1640, mm5: 61 (Tuokko), KA.
- <sup>26</sup> Pirinen, Kauko: *Savon historia II:1. Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534-1617*. Kustannuskiila. Kuopio 1982, 518.
- <sup>27</sup> Lapin (Tl.) käräjät 1689, mm19: 142 (Tuokko), KA.
- <sup>28</sup> Saloheimo, Veijo: *Savon historia II:2. Savo suurvallan valjaisissa 1617-1721*. Kustannuskiila. Kuopio 1990, 424.
- <sup>29</sup> Laitilan ja Pyhämaan syyskäräjät 19.-22.10.1737, mm66: 736-738, KA.
- <sup>30</sup> Ruoveden, Keuruun, Ähtärin ja Virtain talvikäräjät 8.-11.2.1686, Ruoveden, Keuruun, Ähtärin ja Virtain talvikäräjät 15.-19.3.1688, Ruoveden ja Keuruun syyskäräjät 24.-25.9.1700, Euran, Köyliön ja Säskylän talvikäräjät 27.-28.3.1701, nn7: 51, 700, nn8: 1489, mm37: 331-336, KA; Katajala, Kimmo: *Nälkäkapina. Veronuuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683-1700*. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1994, 149-151.
- <sup>31</sup> Vaasan kämnerinoikeus 14.12.1733, v96: 303-309; Euran, Köyliön ja Säskylän syyskäräjät 22.-27.9.1736, mm65: 356-359, KA.
- <sup>32</sup> Kokemäen syyskäräjät 5.-11.10.1739, mm68: 519-526, KA; Akatemian konsistori 11.10., 25.10..1654. *Consistorii Academici Aboensis äldre protokoller II*. Helsingfors 1887, 5-8.
- <sup>33</sup> Petter Henrikinpoika Schäferin päiväkirja 18.4.1707-13.3.1712. *Asiakirjoja ja tutkimuksia Suomen uskonnollisten liikkeiden historiasta I*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura. Helsinki 1915, 51.
- <sup>34</sup> Tyrvään kesäkäräjät 19.-21.8.1678, nn5: 310-312, KA.
- <sup>35</sup> Sakkola 1669, gg1: 521, (Tuokko), KA; Mäntylä 1969, 199.
- <sup>36</sup> Euran, Köyliön, Säskylän ja Yläneen talvikäräjät 2.-7.3.1739, mm68: 110-111.